

JOLANTA KOWALIK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Humanistyczny

 <https://orcid.org/0000-0003-4801-5896>

„PRYWATNE SPRAWY” URZĘDNIKÓW W GUBERNI GRODZIENSKIEJ ZA PANOWANIA MIKOŁAJA I W ŚWIETLE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH NARODOWEGO ARCHIWUM HISTORYCZNEGO BIAŁORUSI W GRODNIU

Wschodnie tereny Rzeczypospolitej Polskiej, włączone po zaborach do Imperium Rosyjskiego, obejmowały głównie ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na skutek nowego podziału administracyjnego zagarnięte obszary zostały połączone i przekształcone, zgodnie z nomenklaturą obowiązującą wówczas w carskiej Rosji, w gubernie, które z kolei dzieliły się na powiaty. Po trzecim rozbiorze, decyzją panującego wówczas Pawła I, w grudniu 1796 r. zostały utworzone gubernie: litewska, mińska, kijowska, białoruska, wołyńska i podolska¹. Ich wewnętrzne granice na przestrzeni wieku ulegały zmianom i nowym podziałom. Już wcześniej, na początku panowania cara Pawła I, jego ukazem z 1795 r., 8 powiatów (brzeskolitewski, grodzieński, kobryński, lidzki, nowogródzki, prużański, słonimski, wiłkomierski) utworzyło gubernię słonimską. Rok później kolejne zarządzenie cara połączyło ją z gubernią wileńską i przekształciło w gubernię litewską². W wyniku kolejnej reformy już za panowania Aleksandra I w 1801 r. gubernia ta została rozdzielona na wileńską oraz grodzieńską³. W skład guberni grodzieńskiej przez wiele lat wchodziło 8 powiatów (bielski, brzeski, grodzieński, kobryński, prużański, słonimski, sokólski, wołkowyski), w 1843 r.

---

¹ *Полное собрание законов Российской Империи* [dalej: ПСЗРИ], собрание 1, 1830, t. 24, nr 17702.

² *Ibidem*, nr 17788.

³ *Gubernia grodzieńska*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880, s. 832.

dołączono do tej guberni jeszcze obwód białostocki⁴. W takim kształcie i w granicach Rosji gubernia ta miała przetrwać do początku XX w.

Wraz z aneksją wschodnich ziem Rzeczypospolitej w granicach imperium znaleźli się również mieszkańcy dawnej Polski, którzy stali się odtąd poddanymi cara. Polityka rosyjska została skierowana na przekształcenie przyłączonych terenów na wzór rosyjski, zwłaszcza w sferze administracyjnej, stopniowo też w prawodawczej⁵. Rusyfikacja była prowadzona z różną intensywnością przez kolejnych carów, co było głównie zależnie od bieżącej sytuacji politycznej. Nowa rzeczywistość zmusiła społeczeństwo do zmiany zwierzchnika i lojalizmu wobec nowego monarchy. Urzędnicy pochodzenia polskiego, zatrudnieni w administracji podległej władzy rosyjskiej, zostali objęci takim samym systemem biurokratycznym, jaki obowiązywał w Rosji. Tak jak urzędników rosyjskich, tak i tych pochodzenia polskiego dotyczyła 14-stopniowa tabela rang, którą ustanowił Piotr I, a która miała być swoistym systemem nagród i awansów⁶. Celem artykułu jest przedstawienie sytuacji społecznej urzędników guberni grodzieńskiej, zatrudnionych w lokalnej administracji za panowania cara Mikołaja I. Szczególną uwagę poświęcam urzędnikom kancelaryjnym, zajmującym niższe stanowiska. Analiza materiałów archiwalnych, takich jak formularze osobowe (formularne spiski) czy korespondencja urzędowa, znajdujących się w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie pozwoliła na zarysowanie najważniejszych problemów, z jakimi borykali się przedstawiciele tej grupy zawodowej.

Wobec ciągle rozbudowującego się rosyjskiego aparatu biurokratycznego na przestrzeni całego XIX w. w szeregi kadry urzędniczej wstępowało coraz więcej osób, co było związane także z prowadzoną rosyjską polityką⁷. Badania, przeprowadzone przez białoruskiego historyka Siarhieja Tokcia wykazały, że w guberni grodzieńskiej urzędnicy rekrutowali się w przeważającej mierze z miejscowej szlachty⁸. Wstępując do administracji cywilnej jako urzędnicy, młodzi szlachcice, pochodzący głównie z drobnej szlachty, szukali

⁴ *Ibidem*.

⁵ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Prawo i sądy na zabranych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, t. 55, z. 1, s. 76–83.

⁶ G. Smyk, *Rosyjski model administracji publicznej u kresu Imperium*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016, s. 459; L.N. Mazur, *Rozwój systemu kancelaryjnego w Rosji (XVIII–XX wiek) jako odbicie procesów biurokratyzacji społeczeństwa*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera, t. 4, cz. 1, Lublin–Siedlce 2011, s. 65.

⁷ W.L. Stiepanow, *Przedrewolucyjna biurokracja rosyjska – zasadnicze etapy i tendencje rozwoju (XVII–początek XX wieku)*, [w:] *Dzieje biurokracji...*, s. 52–57.

⁸ С. Токць, *Шляхта Гродзенскай губерні на расійскай дзяржаўнай службе 30–50-ых XIX гадыст.*, „Rocznik Centrum Studiów Białoruskich” 2017, nr 3, s. 137–158.

zarobku, a tym samym zabezpieczenia swego losu. Do odbycia służby państwowej (w armii bądź w administracji cywilnej) byli także zmuszani przez rosyjskich carów, którzy jednocześnie blokowali kariery szlachcie polskiego pochodzenia. Przeszkody w rozwoju karier zawodowych urzędników pochodzenia polskiego uwidoczniły się w czasie panowania Mikołaja I⁹. Od 1831 r. młodzi szlachcice mogli podejmować pracę w Petersburgu tylko za zgodą monarchy¹⁰. Szlachcie, według ukazu Mikołaja I z dnia 23 stycznia 1837 r., zakazywano przez pierwsze 3 lata służby zajmowania stanowisk w departamentach i kancelariach ministerstw¹¹. W powyższym rozporządzeniu wspomniano dodatkowo o mieszkańcach zachodnich guberni imperium. Zakazano im, czyniąc wyjątek dla osób wyznania prawosławnego i grekokatolickiego, piastowania stanowisk urzędniczych w guberni petersburskiej, zanim nie wysłużą 5 lat w jednej z wielkorosyjskich guberni¹². Tym samym blokowano karierę zwłaszcza początkującym urzędnikom w stolicy Rosji, gdzie perspektywa znalezienia lepiej płatnej pracy lub awansu była największa w porównaniu z wszystkimi innymi rosyjskimi miastami i guberniami. W tymże roku, 13 lipca, wydano kolejne rozporządzenie, w którym nakazywano, aby absolwentów gimnazjum kierować na Moskiewski, Kijowski, Charkowski lub na Kazański Uniwersytet. Po zakończeniu studiów, zobowiązywano młodzież do odbycia 8-letniej służby państwowej, z podziałem na 5 lat w guberniach wielkorosyjskich i 3 lata w guberni, z której pochodzili¹³. Ukaz ten nie dotyczył po raz kolejny osób obrządku prawosławnego i unickiego. Mikołaj I, kierując się dużą nieufnością względem szlachty, obywateli byłych ziem Rzeczypospolitej przyłączonych do Rosji, w 1840 r. pozostawiał jej możliwość wstępowania w szeregi administracji państwowej tylko za zgodą Komisji Rewizyjnej, a warunkiem przyjęcia na stanowisko stał się wywód potwierdzający szlacheckie korzenie¹⁴.

Władza rosyjska kładła duży nacisk na to, by szlachcice zdobywali wykształcenie i doświadczenie zawodowe w rosyjskich ośrodkach. Car ponownie zwrócił uwagę na urzędników Kraju Zachodniego: w 1852 r. zostało wydane rozporządzenie, dotyczące szlachciców, którzy po ukończeniu 18. roku życia wstępowali do służby państwowej¹⁵. W ukazie tym po raz kolejny

⁹ *Ibidem*, s. 138.

¹⁰ Л.Е. Горизонтов, *Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше*, Москва 1999, s. 42.

¹¹ *Ibidem*.

¹² ПСЗРИ, собрание 2, т. 12, nr 9894; Л.Е. Горизонтов, *op. cit.*, s. 42.

¹³ Л.Е. Горизонтов, *op. cit.*, s. 43.

¹⁴ М. Korybut-Marciniak, *Światy i międzyświaty Artura Dolińskiego. Rekonstrukcja biograficzna carskiego urzędnika*, Olsztyn 2019, s. 40.

¹⁵ ПСЗРИ, собрание 2, т. 34, nr 26776.

zobowiązano młodych urzędników, rozpoczynających karierę, do pracy na terenie jednej z 28 rosyjskich guberni (tylko w ich obrębie mogli obejmować posady). Dodatkowo jednym z kryterium przyjęcia ich na służbę była znajomość języka rosyjskiego, biegle zarówno w piśmie, jak i w mowie¹⁶. Urzędnik mógł otrzymać zwolnienie po 5 latach pracy. Mikołaj I ponownie zaostrzył prawo wobec szlachciców, wprowadzając następnie 10-letni okres służby na terenie centralnych guberni Rosji. Rozporządzenia te ostatecznie zostały uchylone za panowania jego następcy, czyli Aleksandra II¹⁷.

Uzyskanie posady w kancelarii urzędnika wyższego szczebla ułatwiało posiadanie wykształcenia w rosyjskich szkołach wyższych. Jako przykład można przywołać podanie w sprawie zatrudnienia, które w 1854 r. wystosował absolwent prawa Imperatorskiego Moskiewskiego Uniwersytetu – Franciszek Kiersnowski, z prośbą o włączenie go w poczet kancelistów w kancelarii urzędującego wówczas grodzieńskiego gubernatora Christophera von der Howen. Po rozpatrzeniu jego dokumentów wydano zgodę na objęcie stanowiska kancelisty¹⁸. Urzędnikowi przyznano także rangę sekretarza gubernialnego, co umożliwił mu uzyskany dyplom ukończenia szkoły wyższej¹⁹. Objęcie jednak posady w kancelarii, nawet u gubernatora, nie gwarantowało zbyt wysokiego uposażenia. Trudno nie zgodzić się ze słowami rosyjskiego historyka Piotra Zajonczkowskiego, który w swojej publikacji stwierdził, że „w XIX i na początku XX wieku sytuacja materialna przeważającej liczby czynowników, za wyjątkiem wyższej jej warstwy, była bardzo ciężka”²⁰. Podobnie sytuacja przedstawiała się w guberni grodzieńskiej. Pracownicy administracji państwowej borykali się z wieloma problemami, głównie finansowymi, co było spowodowane wręcz głodowymi pensjami. Dotykało to przede wszystkim urzędników niższych stanowisk, a zwłaszcza pracowników kancelaryjnych, czyli sekretarzy, notariuszy, protokolantów, kopistów, tłumaczy, archiwistów. Zauważył to jeden z rosyjskich urzędników czasów Mikołaja I – Aleksandr Borowkow, stwierdzając:

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Л.Е. Горизонтов, *op. cit.*, s. 47.

¹⁸ Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (dalej: НИАБГГ), ф. 2 оп. 6 д. 830

¹⁹ Przyznanie początkującemu kancelarzyście już 12 rangi było zgodne z ustawą wydaną w 1834 r., w której w jednym z punktów stwierdzono, że absolwenci szkół wyższych, przy wstępowaniu do służby państwowej, mogą automatycznie awansować już o 2 rangi wzwyż, czyli do 12 włącznie w 14 stopniowej tabeli rang. *Vide*: ПСЗРИ, собрание 2, т. 9, nr 7224.

²⁰ П.А. Зайончковский, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.*, Москва 1978, s. 71.

Wysokość otrzymywanej pensji przez urzędników powinna zapewnić im byt, jest ona jednak u nas nierównomierna; gubernatorowi, zarządzającemu gubernią, wyznaczono [pensję – J.K.] mniejszą od wicegubernatora, który tak naprawdę jest tylko przedstawicielem izby skarbowej; a urzędnicy z całego powiatu nie otrzymują wypłaty [...]. Obecnie większa część z nich [urzędników] bieduje, brakuje im jedzenia, przy tym zawaleni są pracą do upadku sił [...]”²¹.

Problem odpowiedniego wynagradzania funkcjonariuszy administracji podkreślał także wyżej wspomniany Piotr Zajoncowski, który w swojej książce powoływał się na wspomnienia XIX-wiecznego urzędnika:

Przechodząc codziennie do swojego miejsca przez kancelarie przyglądałem się ich pracownikom. Niemożliwe było patrzeć bez ciężkiego i smutnego uczucia na tych wykształconych, nieogolonych i wyczerpanych ubóstwem biedaków, którzy otrzymywali od 1 do 2 rubli i nie więcej niż 3 lub 4 ruble pensji, patrząc na swoją pozycję: kopiści, kanceliści, podkanceliści, powyczyki zarabiali nie więcej niż 6 lub 8 rubli [...]. Kawalerzy prawie mieszkali w kancelariach [...]”²².

Oczywiście, wypłaty urzędników kancelaryjnych wzrastały stopniowo na przestrzeni wieku, polepszały się też warunki pracy²³, ale i tak przyznawane wynagrodzenia nie zapewniały im utrzymania godziwego poziomu życia. Wypłaty pracowników kancelarii wynosiły zazwyczaj od kilkunastu do kilkudziesięciu rubli miesięcznie²⁴. Przeznaczanie znacznych sum na utrzymanie, w tym na opłaty mieszkaniowe oraz wyżywienie, sprawiało, że niejednokrotnie urzędnicy żyli w skrajnym ubóstwie. Marna wysokość otrzymywanych wynagrodzeń, które stanowiły jedyne źródło utrzymania większości urzędników, stawała się niekiedy przeszkodą dla założenia rodziny. Przykładowo w grodzieńskiej izbie sądu cywilnego w 1842 r. zatrudnionych w kancelarii było 16 mężczyzn, a 12 z nich było kawalerami²⁵. Dodatkowo, na ciężki los

²¹ А.Д. Боровков, *Афтобиографические записки*, „Русская старина” 1898, t. 96, s. 356. Cytaty z języka rosyjskiego w przekładzie autorki.

²² *Cit. per.*: П.А. Зайончковский, *op. cit.*, s. 71.

²³ Л. Писарькова, *Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века*, „Человек” 1995, nr 3, s. 127–128.

²⁴ Dla zobrazowania sytuacji materialnej urzędników kancelaryjnych warto przytoczyć roczne wypłaty pracowników grodzieńskiej sądowej izby karnej: protokolista otrzymywał 300 rubli, pomocnik naczelnika stołu 180 rubli, archiwista również 180 rubli, pisarze od 150 do 84 rubli rocznego uposażenia. Zdarzało się również przypadki, gdzie przyjmowano w poczet pracowników kancelaryjnych osoby, które oczekiwały na zwolnienie się etatu, bez nadawania im stanowiska. Tacy pracownicy nie otrzymywali żadnego wynagrodzenia. *Vide*: НИАБГГ, ф. 2, оп. 37, д. 2018.

²⁵ НИАБГГ, ф. 2, оп. 37, д. 1936.

urzędnika wpływało często zbyt duże obciążenie pracą, utrzymujące się złe warunki pracy, a także stres towarzyszący pokonywaniu przeszkód w rozwoju kariery zawodowej.

Materiały źródłowe pokazują, że poważnym problemem pracowników urzędów były choroby, z którymi zmagali się w życiu codziennym. Niejednokrotnie były one spowodowane nieodpowiednimi warunkami pracy. Jedną z częstych dolegliwości dotyczących urzędników były hemoroidy, co było spowodowane m.in. długimi godzinami spędzonymi w biurze, a więc długotrwałym siedzeniem przy pulpicie, jak też ubogą dietą pozbawioną wielu ważnych składników odżywczych. Często odnotowywanymi chorobami były również: zapalenie płuc i gruźlica. Choroba urzędnika, zwłaszcza jedyne go żywiciela rodziny, była wielkim zmartwieniem dla domowników. Leczenie różnorodnych schorzeń było kosztowne, a choroba niejednokrotnie uniemożliwiała pracę. Zmagający się z dolegliwościami pracownicy biurowi występowali z prośbą o udzielenie bezpłatnych urlopów, co odbijało się na kondycji finansowej całego gospodarstwa domowego. Urzędnicy mogli także z tytułu choroby stracić się o zapomogę. Na przykład takiej prośby natrafiamy w materiałach archiwalnych. Orest Pokroszyński, pracownik kancelarii grodzieńskiej izby cywilnej, piastujący stanowisko tłumacza zwrócił się z prośbą o zapomogę z tytułu choroby. Jego podanie zostało rozpatrzone pozytywnie – pomoc finansową otrzymał, ale w wysokości jedynie 6 rubli²⁶. Nie była to kwota pozwalająca rozwiązać jego problemy. Jego miesięczne uposażenie wynosiło 15 rubli, więc zapomoga nie stanowiła nawet połowy pensji²⁷. Stan zdrowia urzędnika zmuszał go do częstej nieobecności w pracy. Z powodu m.in. swojej niedyspozycyjności, został ostatecznie zwolniony z piastowanego stanowiska²⁸. Takie postępowanie przełożonych, którzy tłumaczyli decyzję narastającymi zaległościami w prowadzonych przez tłumacza dokumentach i koniecznością zatrudnienia innego pracownika, spowodowało złożenie przez Pokroszyńskiego zażalenia na decyzję. Podanie to trafiło ostatecznie do senatu, gdzie je rozpatrzono i zdecydowano o przywrócenie urzędnika na dawne stanowisko²⁹. Do zwolnienia urzędnika ze stanowiska mogło dojść także z innych przyczyn, m.in. mógł doprowadzić do tego zarzut nieprawidłowego wypełniania swoich obowiązków służbowych. Był to zarzut na tyle enigmatyczny, że można było posłużyć się nim w każdym przypadku, również w rozgrywkach personalnych, czy w przypadku, gdy pracownik nie wykazywał się „prawomyślnością”. Tak stało się

²⁶ НИАБГГ, ф. 2 оп. 6, д. 572.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

z urzędnikiem o nazwisku Meliorański, którego zwolniono z posady naczelnika stołu pińskiego sądu sierocego. Jako powód jego odwołania podano niespełnianie służbowych obowiązków. Konsekwencje zwolnienia zaważyły na jego dalszej ścieżce życiowej. Otrzymał bowiem zakaz służby w administracji. Ubieganie się o stanowisko w innych jednostkach administracyjnych kończyło się niepowodzeniem³⁰.

Nieleczone choroby urzędników niekiedy kończyły się dla nich śmiercią. W tragicznym położeniu pozostawała niejednokrotnie rodzina zmarłego. W takim przypadku przysługiwała każdej wdowie i dzieciom zmarłego jednorazowa pomoc finansowa, ustanowiona decyzją Mikołaja I w 1827 r.³¹ Aby ją otrzymać, trzeba było również wypełnić szereg formalności. Należało dostarczyć akt zgonu poświadczony przez lekarza, opis choroby również udokumentowany przez lekarza oraz spis podstawowych informacji na temat urzędnika, jak np. przebieg kariery, zdobyte nagrody, awanse. W materiałach w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie znajduje się wiele dokumentów zawierających prośby wdów o taką zapomogę. Starania o zasiłek podjęła na przykład rodzina Aleksandra Zawadzkiego, który pełnił funkcję lustratora grodzieńskiej izby dóbr państwowych i w wieku 35 zmarł na gruźlicę, pozostawiając żonę i sześcioro dzieci bez środków do życia. Z opisu medycznego sporządzonego przez gubernialnego lekarza, dowiadujemy się, że stracił zdrowie, pełniąc służbę urzędniczą. Doktor szczegółowo scharakteryzował stan fizyczny Zawadzkiego w ostatnich miesiącach życia, podając przyczyny jego śmierci, a okazało się, iż cierpiał także na inne poważne schorzenia:

w ciągu trzech ostatnich miesięcy dawał mu się we znaki hemoroid, który zaatakował inne wewnętrzne organy m.in. spowodował zatwardzenie wątroby, a zatem pojawiła się gorączka, ogólne osłabienie, paraliż kończyn dolnych z zatrzymaniem moczu, powolny upadek sił z atakami, w skutek czego zmarł³².

Wdowa po Aleksandrze Zawadzkim złożyła odpowiednie dokumenty, dzięki czemu, decyzją władz, otrzymała jednorazową zapomogę w wysokości rocznej pensji męża wynoszącej 286 rubli³³.

Jak wspomniano we wstępie, po przyłączeniu ziem polskich do Cesarstwa Rosyjskiego w administracji został zaprowadzony system biurokratyczny

³⁰ НИАБГГ, ф. 2, оп. 6, д. 799.

³¹ ПСЗРИ, собрание 2, т. 2, nr 1592.

³² НИАБГГ, ф. 2, оп. 6, д. 974.

³³ *Ibidem*.

na wzór rosyjskiego. Dla urzędników oznaczało to przede wszystkim włączenie ich w układ przyznawanych awansów według obowiązującej 14-stopniowej tabeli rang. Losy urzędników, podporządkowanych działaniu biurokratycznej maszyny, wzbudzały zainteresowanie rosyjskich luminarzy kultury, zwłaszcza pisarzy, którzy w swoich utworach dali obraz różnych aspektów życia pracowników administracji. Motyw „urzędniczy” dostrzegamy u wielkich prozaików już od lat trzydziestych–czterdziestych XIX w. Autorzy tacy, jak Aleksander Puškin czy Nikołał Gogol, przedstawiali w swoich utworach postać urzędnika jako tzw. małego człowieka [ros. маленький человек] podporządkowanego władzy zwierzchniej, wypełniającego z pokorą powierzone mu obowiązki, marzącego o kolejnych awansach, tytułach oraz nagrodach, a przede wszystkim o poprawie statusu materialnego³⁴.

Ścieżka awansu wymagała spełnienia określonych procedur oraz zależała od pochodzenia społecznego danej osoby i poziomu wykształcenia. Jedną z podstawowych do wypełnienia formalności było odbycie odpowiedniego stażu pracy urzędniczej, czyli tzw. wysługa lat³⁵. Pomiędzy poszczególnymi stopniami obowiązywał również określony czas przerwy, który ulegał zmianom za panowania kolejnych carów³⁶. Oczywiście ten proces mógł zostać skrócony w wyjątkowych sytuacjach, np. poprzez otrzymaną nagrodę przyznaną przez przełożonych za wyjątkowe zasługi urzędnika³⁷. Oprócz wysługi lat kolejnym kryterium umożliwiającym otrzymanie wyższej rangi, było ukończenie odpowiedniej szkoły, na co zwrócił uwagę już Aleksander I, wydając w 1803 r. ustawę wprowadzającą nowy system oświaty i szkolnictwa w Rosji³⁸. W 1834 r., za panowania Mikołaja I wydano ukaz, modyfikujący i rozszerzający ustawę z 1809 r. dotyczącą systemu awansowania urzędników, w którym dokonano podziału urzędników na 3 kategorie: posiadających wyższe wykształcenie, średnie oraz osoby z podstawowym lub domowym wykształceniem³⁹. Dla każdego typu określono wymóg odpowiedniego czasu pełnienia służby, a skrócenie ścieżki awansu było również uzależnione od przejścia procedury weryfikacji szlachectwa oraz posiadanie nagród za wyjątkowe zasługi w pracy⁴⁰. W ukazie tym mowa także o pracownikach kancelaryjnych, którym również, w zależności od pochodzenia,

³⁴ E. Mazurkiewicz, *Mały człowiek*, [w:] *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 5, red. A. de Lazari, Łódź 2003, s. 152–154; M. Korybut-Marciniak, „Biurowy” świat Rosji XIX stulecia w odśtonach literackich, [rękopis]

³⁵ W.L. Stiepanow, *op. cit.*, s. 53.

³⁶ П.А. Зайончковский, *op. cit.*, s. 34–41.

³⁷ *Ibidem*, s. 41.

³⁸ ПСЗРИ, собрание 1, t. 27, nr 20597.

³⁹ W.L. Stiepanow, *op. cit.*, s. 53–54.

⁴⁰ ПСЗРИ, собрание 2, t. 9, nr 7224.

zgodnie z formalnym podziałem dokonany w 1827 r.⁴¹, przysługiwał odpowiedni okres pełnienia służby w celu otrzymania 14 rangi⁴². Urzędników kancelaryjnych dotyczyła także ustawa z 1844 r., w której wydłużano proces otrzymania rangi dla osób, które nie dostarczyły świadectwa ukończenia jednej ze szkół powiatowych lub wyższego stopnia i nie posiadały świadectwa zdanego egzaminu z określonego programu, czyli określonego zakresu materiału wyznaczonego przez carski ukaz⁴³. Otrzymanie „czynu” (rosyjski odpowiednik rangi) wiązało się także z wypełnieniem pewnych formalności. Przede wszystkim wymagano od urzędnika złożenia stosownego podania oraz przedstawienia formularnego spisku (żeby go otrzymać również wcześniej należało złożyć odpowiedni wniosek⁴⁴), świadectwa ukończenia odpowiedniej szkoły oraz dokumentu, jeżeli taki posiadał urzędnik, potwierdzającego szlachectwo, wystawionego przez Heroldię⁴⁵. Powszechne było odsyłanie podań z powodu braków w dokumentach⁴⁶, a cały proces awansu przedłużał się.

Starania o zdobycie kolejnych „czynów”, które bynajmniej nie przekładały się na korzyści finansowe⁴⁷, były niezbędne w świecie panującej hierarchii urzędniczej, a otrzymanie odpowiednio wysokiej rangi dawało również możliwość uzyskania szlachectwa⁴⁸. Zdobycie awansu według tabeli rang nie gwarantowało nominacji na wyższe stanowiska urzędnicze. Doskonałym materiałem są w tym przypadku formularze osobowe, które umożliwiają prześledzenie życiorysów zawodowych poszczególnych urzędników. Przykładem może być tutaj kariera 57-letniego Wincentego Sokołowskiego, który przez

⁴¹ W 1827 r. został wydany ukaz dzielący służbę kancelaryjną na 4 rodzaje: pierwszą grupę stanowiła szlachta dziedziczna, drugą szlachta osobista, dzieci kupców I gildii i osób ze służby cerkiewnej, trzecią dzieci przykazowych, uczonych, artystów, nie posiadających rang, a do czwartej należeli kupcy z II i III gildii oraz osoby ze stanów podatkowych. Ustawa ta jednocześnie zabraniała, aby osoby pochodzące z 4 grupy były przyjmowane do służby w grupie pracowników kancelaryjnych. *Vide*: W.L. Stiepanow, *op. cit.*, s. 54; ПСЗРИ, собрание 2, т. 2, nr 1469.

⁴² *Ibidem*. Odpowiednio dla szlachty dziedzicznej było to 2 lata, dla szlachty osobistej, kupców I gildii, osób ze służby cerkiewnej 4 lata, dla dzieci przykazowych, uczonych, artystów, nie posiadających rang wyznaczono 6 lat.

⁴³ Л.Е. Шепелев, *Чиновный мир России: XVIII – начало XX вв.*, Санкт-Петербург 1999, s. 171; ПСЗРИ, собрание 2, т. 19, nr 18474. Dla pracowników kancelaryjnych pierwszego rodzaju awans na 14 rangę odbywał się po 4 latach, drugiego rodzaju po 6 latach, a trzeciego po 10 latach służby.

⁴⁴ НИАБГГ, ф. 2, оп. 6, д. 1883.

⁴⁵ Heroldia to instytucja rządowa powołana do rozpatrywania dowodów szlachectwa, czyli legitymacji szlacheckiej.

⁴⁶ НИАБГГ, ф. 2, оп. 6, д. 960.

⁴⁷ M. Korybut-Marciniak, *Światy i międzyświaty...*, s. 22–28.

⁴⁸ W.L. Stiepanow, *op. cit.*, s. 54.

18 lat pracował w kancelariach grodzieńskiego urzędu celnego oraz grodzieńskiej izbie sądu cywilnego. W 1824 r. rozpoczął pracę jako pisarz w urzędzie celnym, w 1828 r. zdobył rangę registratora kolegiального, w 1834 r. dostał posadę powytczyka⁴⁹ w sądzie, po 4 latach został przeniesiony na stanowisko protokolisty i jeszcze w tym samym roku otrzymał rangę sekretarza gubernialnego. W 1840 r. został przeniesiony na stanowisko tłumacza, a w od 1841 r. do 1842 r. (w tym roku został spisany formularny spis) piastował urząd archiwisty⁵⁰. Z kolei Antoni Ożymowicz, jak wynika z informacji zawartych w formularzu osobowym sporządzonym w 1849 r., wstąpił w 1836 r., w wieku 20 lat, na służbę jako pisarz w grodzieńskiej izbie sądowej karnej. W ciągu 13-letniej pracy dosłużył się ostatecznie w 1846 r. rangi sekretarza gubernialnego, mimo to nadal piastował stanowisko pisarza⁵¹.

Ważnym odznaczeniem, który mógł otrzymać pracownik administracji państwowej był medal za pełnienie nienagannej służby. Wynagradzani nim byli urzędnicy za rzetelne wykonywanie swoich obowiązków, bez względu na rangę, a jednym z podstawowych kryteriów był czas przepracowany w administracji. Do 1859 r. były przyznawane odznaki za kolejno 15, 20, 25, 30, 35, 40 lat służby, a od lat sześćdziesiątych XIX w. nadawano medal tylko za 40 lat pracy i kolejne 10 lat więcej⁵². I w tym przypadku trzeba było spełnić określone wymogi. Poza oczywiście wykazaniem się odpowiednim stażem służby, należało przedstawić zwierzchnikom m.in. formularny spisek zawierający podstawowe informacje o danym urzędniku, jak np. przebieg kariery, wiek, pochodzenie, wyznanie, wykształcenie, posiadany majątek czy stan cywilny. Złożone podanie przechodziło procedurę sprawdzania i jeżeli nie było zastrzeżeń do dokumentów przedstawionych przez urzędnika, otrzymywał on medal „za oddaną służbę”. Wyróżnienie takie otrzymał m.in. Józef Cichocki, który wstąpił w szeregi kadr kancelaryjnych jako pisarz w 1832 r. W ciągu 20-letniej służby awansował na pomocnika naczelnika stołu grodzieńskiej izby sądy karnego oraz otrzymał w 1846 r. rangę sekretarza kolegiального. W 1854 r. został nagrodzony za rzetelnie pełnioną służbę na rzecz państwa⁵³. Najmniejsze braki w przedkładanych przez urzędników dokumentach sprawiały, że podanie było odsyłane. Tak było w przypadku powiatowego skarbnika o nazwisku Kulwnica, któremu cofnięto wnioski z tego

⁴⁹ Inna nazwa naczelnika stołu. Nie był to szef biura, a raczej osoba kierująca jedną z sekcji biura. *Vide: Энциклопедический словарь российской жизни и истории XVIII — начало XX века*, red. Л.В. Беловинский, Москва 2003, s. 565.

⁵⁰ НИАБГГ, ф. 2, оп. 32, д. 1936.

⁵¹ НИАБГГ, ф. 2, оп. 37, д. 2018

⁵² Л.Е. Шепелев, *op. cit.*, s. 337.

⁵³ НИАБГГ, ф. 2, оп. 6, д. 969.

powodu, że nie podano w dokumentach dokładnej daty otrzymania rangi radcy tytularnego. Urzędnikowi Norbertowi Rozbickiemu w formularnym spisku zarzucono brak informacji o tym, z jakiej przyczyny odszedł z kancelarii grodzieńskiego sądu powiatowego⁵⁴. Otrzymanie medalu „za oddaną służbę” nie przynosiło wielkich profitów finansowych (urzędnicy, którzy otrzymali ten znak dostawali kwit na 3 ruble⁵⁵), a raczej miało charakter symboliczny i nobilitujący. Medal wpisywał się w schemat egzystencji urzędniczej, której kolejne etapy wyznaczało zdobywanie awansów i związanych z nimi, finansowo niezbyt znaczących, nagród.

Pełnienie wieloletniej służby na danym stanowisku, połączone ze staraniami o nominację na stanowisko wyższe, co umożliwiłoby podwyżkę, było jednym ze smartwień urzędnika. Brak perspektyw na awans zmuszał wielu pracowników kancelarii do zmiany pracy i szukania etatu w innych departamentach, w których istniała możliwość rozwinięcia kariery urzędniczej, a tym samym zwiększenia uposażenia. Szukano pracy w innych guberniach, lecz w tym przypadku bardzo często należało posiadać należyłą protekcję, a także zabezpieczenie finansowe, dlatego częściej poszukiwano etatu w obrębie miejsca zamieszkania. Tak też postąpił wspomniany wyżej urzędnik Pokroszyński. W materiałach archiwalnych grodzieńskiego archiwum znajdziemy informację, że w 1844 r. zwrócił się do przełożonych z prośbą o zwolnienie. Swoją decyzję motywował tym, że nie chciał pracować bez perspektywy podwyższenia zarobków. Prosił również o wydanie kopii z formularnego spisku (potrzebnych do złożenia podania o nową pracę) i przyznanie mu urlopu na 28 dni w celu znalezienia innego miejsca zatrudnienia. Z dalszych zapisów dowiadujemy się, że urzędnikowi nie udało się ostatecznie znaleźć nowej posady i zwrócił się z prośbą o przywrócenie go na dawne stanowisko. Przydzielono mu funkcję pomocnika tłumacza do czasu znalezienia przez niego innego miejsca pracy, pozostawiając go bez wynagrodzenia. Pozwolono jednak mu na przyjmowanie dodatkowych zleceń tłumaczeń dokumentów, jeżeli się takie pojawiają, a tym samym zezwolono na jakiś ewentualny zarobek⁵⁶.

Po opracowaniu określonego czasu na danym stanowisku, urzędnikowi przysługiwało zabezpieczenie finansowe w postaci emerytury. Sędzia powiatowy prużańskiego powiatu – Piotr Witanowski zwrócił się z prośbą do grodzieńskiego gubernatora Christophera von der Howena w 1853 r. o wyznaczenie emerytury z tytułu opracowania 25 lat, w wysokości połowy otrzymywanej dotychczas rocznej pensji. Do podania dołączono

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ НИАБГГ, ф.2, оп. 6, д. 572.

formularny spiszek, z którego wynika, że rozpoczął urzędniczą karierę w 1818 r. jako ławnik prużańskiego niższego ziemskiego sądu, a od 1834 do 1848 r. był wybierany kolejno co 3 lata na stanowisko powiatowego sędziego. W trakcie odbywania służby otrzymał medal św. Włodzimierza 4 stopnia oraz medal 25-letniej nienaganej służby, nigdy też nie był karany. Pierwsza próba otrzymania emerytury zakończyła się fiaskiem; podanie Witanowskiego odrzucono, a powodem tego był brak wyjaśnień w formularnym spisku, dlatego odstąpił od służby 24 lutego 1830 r., a dopiero cztery lata później, tj. w 1834 r., wznowił ją, po tym, jak został wybrany ponownie powiatowym sędzią. Urzędnik musiał składać wyjaśnienia, tłumacząc powód braku ciągłości służby tym, że na jego miejsce wybrano kogoś innego. Uzasadniał to zgodnie z zapisem ukazu 3 art. 239, który brzmiał następująco:

Czynownicy służący z wyboru szlachty tj. przedstawiciele izb, radcy, powiatowi sędziowie, ziemscy isprawnicy i ławnicy [...] otrzymują wypłatę, która jest zależna od zajmowanego stanowiska, mogą awansować na poszczególne rangi, otrzymywać nagrody oraz przysługuje im emerytura, [a po ich śmierci – J.K.] zarówno żonie, jak i dzieciom⁵⁷.

Decyzją wydaną w dniu 28 grudnia 1854 r. wyznaczono Witanowskiemu emeryturę w wysokości 142 rubli i 95 kopiejek⁵⁸.

Powyższe przykłady obrazują tylko niektóre problemy, z którymi mieli do czynienia urzędnicy państwowi. Życie codzienne pracowników administracji to przede wszystkim borykanie się z wieloma trudnościami, takimi jak niska pensja, zdobycie odpowiedniego stanowiska, następnie awanse oraz wspinanie się po drabinie hierarchii przyznawanych rang, a także choroby uniemożliwiające wywiązywanie się z obowiązków. Problemy urzędników z guberni grodzieńskiej dotyczyły zapewne większości funkcjonariuszy publicznej administracji na terenie całej carskiej Rosji, która stała się swoistym imperium biurokracji. Nad człowiekiem dominowała ściśle określona organizacja biurokratyczna, wobec której urzędnik wielokrotnie był bezradny. Przepisy, ustawy, rozporządzenia zmuszały do skrupulatnego przestrzegania praw i zasad panujących w Cesarskiej Rosji oraz realizacji zadań wyznaczonych przez władzę zwierzchnią. Egzystencja, zwłaszcza urzędnika kancelaryjnego, uzależniona nieraz od przełożonych oraz panującego systemu, czyniła z niego „małego człowieka”, zmuszonego do nieustannego podejmowania starań o poprawę swego losu i bytu materialnego.

⁵⁷ НИАБГГ, ф. 2, оп. 6, д. 515.

⁵⁸ *Ibidem*.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно
ф. 2, оп. 6, д. 515; ф. 2 оп. 6, д. 572; ф. 2, оп. 6, д. 799; ф. 2 оп. 6, д. 830; ф. 2, оп. 6, д. 960; ф. 2, оп. 6, д. 969; ф. 2, оп. 6, д. 974; ф. 2, оп. 6, д. 1883; ф. 2, оп. 37, д. 1936; ф. 2, оп. 37, д. 2018.

Źródła drukowane

Боровков Александр Дмитриевич, *Афтобиографические записки*, „Русская старина” 1898, т. 96.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 1, т. 24, nr 17702.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 1, т. 27, nr 20597.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 2, т. 2, nr 1469.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 2, т. 2, nr 1592.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 2, т. 9, nr 7224.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 2, т. 12, nr 9894.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 2, т. 19, nr 18474.
Полное собрание законов Российской Империи, собрание 2, т. 34, nr 26776.

Opracowania

Korbowicz Artur, Witkowski Wojciech, *Prawo i sądy na zabranych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, t. 55, z. 1, s. 61–84.
Korybut-Marciniak Maria, *„Biurowy” świat Rosji XIX stulecia w odślonach literackich*, [rękopis].
Korybut-Marciniak Maria, *Światy i międzyświaty Artura Dolińskiego. Rekonstrukcja biograficzna carskiego urzędnika*, Olsztyn 2019.
Mazur Ludmiła, *Rozwój systemu kancelaryjnego w Rosji (XVIII–XX wiek) jako odbicie procesów biurokracyzacji społeczeństwa*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. Artur Górak, Krzysztof Latawiec, Dariusz Magiera, t. 4, cz. 1, Lublin–Siedlce 2011, s. 63–79.
Mazurkiewicz Ewa, *Mały człowiek*, [w:] *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 5, red. Andrzej de Lazari, Łódź 2003, s. 152–154.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1880.
Smyk Grzegorz, *Rosyjski model administracji publicznej u kresu Imperium*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. Marcin Głuszak, Dorota Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 451–462.
Stiepanow Walerij, *Przedrewolucyjna biurokracja rosyjska – zasadnicze etapy i tendencje rozwoju (XVII–początek XX wieku)*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. Artur Górak, Krzysztof Latawiec, Dariusz Magiera, t. 4, cz. 1, Lublin–Siedlce 2011, s. 41–45.
Горизонтов Леонид Ефремович, *Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше*, Москва 1999.
Зайончковский Петр Андреевич, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.*, Москва 1978.

- Писарькова Любовь Федоровна, *Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века*, „Человек” 1995, nr 3, s. 121–139.
- Токць Сяргей, *Шляхта Гродзенскай губерні на расійскай державнай службеў 30–50-ыя XIX гадыст*, „Rocznik Centrum Studiów Białoruskich” 2017, nr 3, s. 137–159.
- Шепелев Леонид Ефимович, *Чиновный мир России: XVIII – начало XX вв.*, Санкт-Петербург 1999.
- Энциклопедический словарь российской жизни и истории XVIII–начало XX века*, red. Л. В. Беловинский, Москва 2003.

SUMMARY

“Personal matters” of the officials in the Grodno province during the reign of Nicholas I based on archival materials of the National Historical Archives of Belarus in Grodno

As a consequence of the partitions and the annexation of the eastern lands of the Commonwealth, the citizens of the former Polish territory found themselves within the borders of the Russian Empire and became the subjects of the tsar. The government's policy was aimed at transforming the annexed lands to the Russian manner, especially in the administrative aspect, and also consequently in the legislative one. The new reality forced people to change sovereignty and loyalty to a new monarch. Polish officials employed in the administration subordinate to the Russian authorities became a part of the same bureaucratic system as in Russia.

The aim of the article is to present the social situation of officials from the Grodno province employed in the local administration during the reign of Tsar Nicholas I. I particularly focused on the officials from the lower positions. Analyzing the archival materials such as personal forms (formal conspiracies) or official correspondence found in the National Historical Archives of Belarus in Grodno, allowed me to stress the most important problems that representatives of this professional group were facing.

Keywords: the officials, Grodno province, Tsar Nicholas I, archival materials, National Historical Archives of Belarus in Grodno